

**Волинський національний університет
імені Лесі Українки**

**НАСИЛЬСТВО:
ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА
ПРОТИДІЇ**

Монографія

Луцьк 2023

УДК 343.226(02)
Н 31

*Рекомендовано до друку вченою радою
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
(протокол № 10 від 28 вересня 2023 р.).*

Рецензенти:

Пархоменко Н. М. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України

Стрельцов Є. А. – доктор юридичних наук, доктор теології, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України

Книш С. В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки

Насильство: проблеми запобігання та протидії: монографія.
Луцьк, 2023. – 461 с.

Монографія охоплює широкий спектр питань, пов'язаних із насильством як соціальним і кримінально-правовим явищем. У виданні представлено аналіз різних видів насильства, вчиненого різними суб'єктами, крізь призму кримінального матеріального та процесуального права. Також приділено увагу кримінологічній характеристиці та сучасним тенденціям запобігання й протидії насильству.

Видання стане у нагоді правникам, працівникам правоохоронних органів, науковцям, здобувачам освіти, а також усім, хто досліджує проблеми запобігання і протидії насильству.

© Колектив авторів, 2023

З М І С Т

Андрусяк Г.М. НЕОБХІДНА ОБОРОНА ВІД НАСИЛЬНИЦЬКОГО ПОСЯГАННЯ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОЦІНКА	5
Гусак А.П. НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА ПРОТИДІЯ ЇМ ОРГАНАМИ ПРОБАЦІЇ.....	50
Зарадюк З.В. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬСТВА.....	85
Кваша Р.С. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ КРИМІНАЛЬНО КАРАНОГО НАСИЛЬСТВА СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ.....	119
Кондратішина В.В. ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНА НАСИЛЬНИЦЬКА ЗЛОЧИННІСТЬ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	176
Крикунов О.В. ЗАХИСТ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ ВІД НАСИЛЬСТВА ТА ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОЇ ЇМ ШКОДИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД.....	214
Музичук К.С. ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ.....	273
Назарук О.І. ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ВІЙСЬКОВИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ..	309
Саско О.І. НАСИЛЬСТВО ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ.....	342
Старко О.Л. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.....	381
Фідря Ю.О. ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КАТУВАННЯМ В УКРАЇНІ.....	420

НАСИЛЬСТВО ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Саско О.І.

Насильство є споконвічною проблемою людства. Багато століть тому у світі безроздільно панував закон сили. Насильство виступало універсальним інструментом вирішення будь-якої проблеми і донині є тим соціальним фактором існування суспільства, який не можна викоринити. Науковці, які досліджують проблеми насильства, розглядають насилля як невід'ємний і навіть необхідний елемент суспільного життя¹. Насильство притаманне будь-якому суспільству в різні історичні періоди, хоча його форми, рівень «насиченості суспільства насильством» у різних країнах в різний час не однакові. Рівень насильства залежить від соціально-економічного стану суспільства, ступеня його політичної стабільності, соціально-психологічного самопочуття людей тощо.

В умовах сьогодення в Україні насильство проникло в кожную сферу суспільного життя. За своїм сутнісним змістом поняття «насильство» є соціокультурною категорією, тому вивчається представниками багатьох наук: філософії і соціології, психології, медицини та ін. Насильство, як соціальне явище, щоденно завдає шкоди найважливішим соціальним цінностям – людській гідності та честі, свободі, недоторканності та здоров'ю, а інколи й найпріоритетнішому за своєю суттю – праву людини на життя. Насильство завжди пов'язано із обмеженням свободи людини, його метою є обмеження природних чи людських прав та свобод особистості, примушення її до певної поведінки, завдання або загрози завдання фізичної, моральної або матеріальної шкоди людині всупереч її волі або з використанням її безпорадного стану².

¹ Attride-Stirling J. On Becoming Natural: PhD thesis. London: University London, 1997. P. 91; Auburn T. «You punched him, didn't you?»: versions violence in accusatory interviews / T. Auburn, C. Willig. & S. Drake // *In Discourse and Society*, 1995 № 6. P. 353–386.

² Поштаренко О.В. Насильство: Енциклопедія сучасної України / редкол: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін. Київ: Інст. енцикл. дослід. НАН України, 2020. Т. 22. С. 518-519. URL:http://esu.com.ua/search_articles.php?id=70523

Насильство – складний багатограничний феномен, що потребує комплексного дослідження. Незважаючи на те, що термін «наси́льство» став невід’ємним елементом усіх сфер життєдіяльності суспільства, чіткого розуміння цього поняття і досі немає. Дж. Аттрид-Штирлінг стверджує, що поняття «насилля» не може бути чітко визначено, оскільки змінюється від суспільства до суспільства, залежно від прийнятих у тому або іншому суспільстві етичних принципів³. На думку В. Франкла, насилля розглядається як зневага загальнолюдських цінностей, як спроба людини втекти від відповідальності перед іншими, як утеча від свободи, як відсутність сенсу життя⁴.

Інтерес до складного і багатоаспектного соціального явища – «наси́льства» привів до виникнення спеціальної науки про насильство – віолентології (вайленсології) (походить від лат. «violentia» – «наси́льство»), яка покликана досліджувати феномен насильства, його генезис, обумовлюючі чинники, а також виробити напрями та принципи його попередження. Водночас вважаємо за необхідне наголосити, що враховуючи багатоаспектність поняття «наси́льство», важливим ракурсом цієї категорії є саме історичний. Зазначене зумовлює виняткову об’єктивну необхідність використання джерел та літератури, виданої в різний час в Російській імперії та російській федерації, зважаючи на тривалий період перебування українських земель в Російській імперії та в складі Союзу РСР. Це дозволить більш повно та ґрунтовно розглянути передумови формування та розуміння сучасного підходу до категорії «наси́льство» у вітчизняному кримінальному праві.

Перш ніж характеризувати насильство як кримінально-правовий термін чи кримінально-правову категорію, необхідно звернутися до етимології даної лексичної одиниці української мови. Слово «наси́льство» утворилося внаслідок злиття двох морфем: префікса «на» та кореня «си́л(а)», тобто дослівно воно означає «на силу»,

³ Attridge-Stirling J. On Becoming Natural: PhD thesis. London: University London, 1997. P. 91.

⁴ Attridge-Stirling J. On Becoming Natural: PhD thesis. London: University London, 1997. P. 42.

застосування сили⁵. У свою чергу, термін «сила» визначається як здатність живих істот напруженню м'язів робити фізичні рухи, виконувати різні дії; фізична здатність або можливість робити, здійснювати що-небудь; фізичний вплив; насильство⁶.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає «насильство» у двох значеннях: «1. Застосування фізичної сили до кого-небудь. 2. Застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось»⁷. Аналогічні визначення терміну «насильство» містяться у «Тлумачному словнику української мови» та «Словнику української мови»⁸. З наведених визначень, насильство в його етимологічному розумінні співставляється або із застосуванням примусу до іншої особи з метою змусити її щось зробити або просто із застосуванням фізичної сили до іншої особи. Однак, для розуміння поняття «насильство» в кримінально-правовому аспекті цього недостатньо.

Як вказує американський філософ Ш. Волін, насильство походить від латинського слова «violentia», що означає стихійний та некерований прояв сили на протипагу поняттю законного і нормального використання сили інститутом держави⁹. Варто наголосити, що поняття «насильство» використовується в різних галузях знань, визначається і досліджується в різних аспектах, залежно від завдань тієї чи іншої науки, особливостей її предмета дослідження.

Науковці в галузі кримінального права неодноразово досліджували і досліджують проблему визначення терміна «насильство». Це призвело до званої кількості таких дефініцій. На нашу думку, кримінально-правовий термін

⁵ Токарчук Р. Е. Насилие как составообразующий признак хищений : вопросы уголовной ответственности. Омск, 2008. с.24

⁶ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

⁸ Словник української мови: редакція словників (в 11 т.) / ред. Тому В.О.Винник, Л.А.Юрчук. Т.5. К.: Видавництво «Наукова думка», 1975. 840 с

⁹ Sh. Wolin Violence and Western. In: " Violence: Causes and Solutions. / *Politikal Traditions*. N.Y., 1970. 123 p.

«наси́льство» слід надавати з урахуванням загальноновизнаного та філософського, соціологічного політичного, психологічного та ін. значення цього терміна. Саме завдяки розумінню даного поняття в різних сферах суспільного життя можна усвідомити його як кримінально-правову категорію.

На думку авторів філософського енциклопедичного словника, насильство слід розуміти як застосування сили або погрози її застосування. У найширшому смисловому контексті, сила – це вияв свавілля та його здійснення відповідно до намірів певного суб'єкта. З огляду на це, насильство розуміється як обмеження, аж до зведення нанівець, можливостей вільної життєдіяльності індивідів та людських спільнот. Зазнавати насильства – означає втрачати свободу¹⁰. У філософії насильство розглядається як застосування тим або іншим класом (соціальною групою) різних, аж до озброєного впливу, форм примусу відносно інших класів (соціальних груп) з метою придбання або збереження економічного і політичного панування, завоювання тих або інших прав або привілеїв. На думку Е. Ф. Побегайла під «наси́льством» розуміють безбожне застосування сили, примусовий, тобто проти волі іншої особи, вплив на неї. У філософії, вважає вчений, насильство пов'язано із застосуванням тим чи іншим класом (соціальною групою) різних, аж до збройного впливу, форм примусу щодо інших класів (соціальних груп) із метою отримання або збереження економічного і політичного панування, завоювання тих чи інших прав і привілеїв¹¹.

В соціологічному сенсі насильство трактується як «суспільні відносини, в ході яких одні індивіди (групи людей) за допомогою зовнішнього примусу, що являє собою загрозу життю, підпорядковують собі інших, їх здібності, виробничі сили. Насильство можна інтерпретувати як різновид відносин влади, оскільки остання є пануванням однієї волі

¹⁰ Філософський енциклопедичний словник / за. ред. М. Т. Максименко. Київ, 2002. С. 6, 408.

¹¹ Побегайло Э.Ф. Борьба с тяжкими насильственными преступлениями и роль органов внутренних дел в ее осуществлении (криминологический и уголовно-правовой аспекты): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1988. 40 с.

над іншою, ухвалення рішення за іншого»¹². Короткий енциклопедичний словник соціальної роботи визначає насильство як примус (дію), що здійснюється індивідом або групою для досягнення поставленої мети, і який пов'язаний з прямим нанесенням фізичної, психологічної або моральної шкоди іншій особі або із загрозою такого застосування¹³.

З точки зору політології, насильство визначається в якості примусового впливу на суб'єкт політичних відносин, використання державних і інших видів влади в примусових цілях¹⁴. Це є навмисна дія, спрямована на знищення людини (людей) або завдання їм шкоди і яка здійснюється поза їх волю¹⁵.

На основі теоретичних досягнень представників різних наук В. Г. Бужором були виділені наступні ознаки насильства як соціального явища:

- насильство існує і проявляється як взаємодія соціальних суб'єктів, як відношення. Суб'єктами і об'єктами насильства можуть бути соціальні групи, класи, держави;

- як соціальне явище насильство характеризується певними кількісними, чисто зовнішніми проявами і якісними, сутнісними характеристиками;

- із зовнішнього боку – це вплив одного суб'єкта на іншого, це акт застосування сили, хоча насильство і не зводиться до таких дій, як застосування сили або погрози такого застосування. Акт застосування сили стає насильством лише у разі, коли вплив на іншого суб'єкта здійснюється усупереч (проти) його волі і бажання або воля і бажання об'єкта насильства взагалі ігноруються, заперечуються, і при цьому інтереси, вигода одного(одних) задовольняються за рахунок інтересів іншого (інших);

- сила застосовується не лише «проти волі і бажання», але і усупереч закону;

¹²Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-т философии РАН. Нац. общ.- науч. фонд; Науч.-ред. совет: предс. В. С. Степнин. Москва: Мысль, 2001. Т. 3. С. 14.

¹³ Андрущенко В.П., Бех В.П., Козубовська І.В., Лукашевич М.П. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. К.: ДЦССМ, 2002. 536 с.

¹⁴ Глобализация и моделирование социальной динамики. М.: Институт социальных наук, 2001. 221 с.

¹⁵ Політологічний енциклопедичний словник / Урядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: Генеза, 2004. 736

- насильство як форма примусу означає не лише найбільш високу міру інтенсивності при застосуванні як матеріальної сили, так і інших примусових заходів. Насильство не може бути зведене тільки до примусу, воно може виконувати і функцію безпосереднього пригнічення або знищення об'єкту насильства¹⁶.

Термін «насильство» застосовується для опису різних явищ і визначається в широкому і вузькому сенсі. Виділяють насильство як категорію соціології (широку) і як кримінально-правову категорію (вузьку). Виходячи із ознак насильства, досліджених В. Г. Бужором, насильство представлено в широкому сенсі як явище, що має певні закономірності.

Звертаючи увагу на дискусії, що тривають вже понад сто років, варто відмітити, що відбулася підміна понять, яку жодна зі сторін не помітила. Вживаючи один і той же термін, опоненти вкладають в нього різний зміст. Так, насильство, за визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я – навмисне застосування фізичної сили або влади, дійсне або у вигляді загрози, спрямоване проти себе, проти іншої особи, групи осіб або громади, результатом, якого є (або є високий ступінь ймовірності цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення у розвитку або різного роду збиток¹⁷.

Це поняття з'єднує умисність і фактичне вчинення акту насильства, незалежно від його результату, визначення слів «використання влади» розширює традиційне розуміння природи насильницького акту тим, що включає в поняття насильства дії, джерелом яких є влада над людиною, тобто погрози та залякування. Однак, дане визначення занадто широко для його застосування в кримінальному праві, зокрема дискусійним є застосування влади, яка, на наше переконання, не є загальноприйнятим явищем і в юриспруденції має інше значення¹⁸. Водночас за визначенням колективу вчених можна виділити такі ознаки

¹⁶ Бужор В.Г. К вопросу об определении общего понятия насилия / *Криминология и организация профилактики преступлений: Сб. науч. тр.* М., 1992. С. 106-108.

¹⁷ *Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире* / под ред. Этьенна, Г. Круга и др. / перевод с англ. Москва, 2003. 376 с.

¹⁸ Ведмідський О.В., Богатирьов А.І., Некрасов О.О. Втеча в'язнів з місць несвободи (міжгалузеве дослідження): монографія. Київ, 2015. 228 с.

насильства: 1) суспільна небезпека і протиправність; 2) фізичний або психічний вплив на тіло, психіку, свободу особистості; 3) потенційна можливість заподіяння шкоди здоров'ю людини або створення небезпеки для його життя¹⁹. Насильство, як категорія кримінального права, об'єднує систему умисних кримінальних правопорушень, що заподіюють фізичну або психічну шкоду людині.

На нашу думку, більш обґрунтованою є позиція В. О. Навроцького, який ознаки кримінально-правового поняття «насильство» розглядає більш ґрунтовно. На його думку, ознаками кримінально-правового поняття «насильство» є: 1) це активна поведінка особи – дія; 2) дія спрямована проти іншої особи; 3) воно полягає у примусовому впливі, який здійснюється всупереч волі потерпілого, полягає у застосуванні до нього сили; 4) посягання, спрямоване на заподіяння шкоди життю, здоров'ю, особистій свободі іншої людини, виражається ззовні у позбавленні життя, заподіянні тілесних ушкоджень, мордуваннях, побоях, іншому спричиненні фізичного болю, позбавлення особистої свободи; 5) насильство виражається лише у фізичному впливі на потерпілого; 6) такий вплив на організм іншої людини протиправний, заборонений конституцією України та іншими нормативно-правовими актами; 7) насильство застосовується умисно.²⁰ Саме за допомогою даних ознак маємо можливість більш точно розуміти суть поняття «насильство» як кримінально-правової категорії та відрізнити це поняття від філософського, соціологічного політичного, психологічного та ін. значення цього терміна.

Насильство певною мірою є онтологічною даністю, пов'язаною з природною «волею до життя» людини, зумовленою її біологічною конституцією. Людина, як природна істота, завжди боротиметься за своє «місце під сонцем», конкуруючи і з іншими живими істотами, і з іншими людьми. Насильство, як соціальне явище, щоденно завдає шкоди найціннішим соціальним цінностям людини – людській гідності та честі, свободі, недоторканності та

¹⁹ Гуртовенко О.Л. Фізичний або психічний примус як обставина, що виключає злочинність діяння. Харків, 2013. 423 с.

²⁰ Навроцький В.О. Наскрізнi кримінально-правові поняття: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2023. С.186-187

здоров'ю, а інколи й найважливішому за своєю суттю – праву людини на життя. Насильство завжди пов'язано із обмеженням свободи людини, його метою є обмеження природних чи людських прав та свобод особистості, примушення або схилення її до певної поведінки, завдання або загрози завдання фізичної, моральної або матеріальної шкоди людині всупереч її волі або з використанням її безпорадного стану.

Досліджуючи проблему поняття «наси́льства» як кримінально-правової категорії, маємо зазначити, що це слово за своїм походженням є загальнослов'янським і належить до найдавнішого фонду слов'янської лексики – культурного надбання слов'ян чи окремих слов'янських народів, його основне значення – утиск, примушення, застосування сили²¹. Насильство виступає крайньою і найбільш жорсткою формою примусу і притаманне будь-якому суспільству²². Тому для кращого розуміння поняття «наси́льство» як кримінально-правової категорії, доречно також дослідити його історичні аспекти. Основний акцент зроблено на аналізі джерел права різних історичних періодів, які діяли на території сучасної України від часів Київської Русі і донині.

Історичний розвиток і функціонування суспільства, складний діалектичний процес в якому суттєву роль відіграє насильство. В кожному історичну епоху його форми і методи набувають певних якісних і специфічних змін, але сутність його залишається сталою – антигуманна, антиправова, антисоціальна дія, яка спрямована проти особи, держави та суспільства.

Досліджуючи генезис поняття «наси́льство» у кримінальному праві Кушпін В.П. зазначив, що законодавча регламентація насильства бере свої витоки з часів Стародавньої Русі (Руська правда XI ст., Князівські статuti і статутні грамоти XI-XIV ст., Новгородська і Псковська судові грамоти XV в., Судебник 1497 р., Судебник

²¹ Блага А. Насильство як правова категорія. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 3. С. 285–292.

²² Тимошенко В. Примус як мотив поведінки. *Право України*. 2007. № 6. С. 104–107.

1550 р., Артикули військові 1715 р.)²³. Більше того, в кожному епоху насильство мало свої специфічні функції і особливості.

Починаючи із древніх часів і фактично до епохи середньовіччя, війна і агресія виступали звичайним явищем. Жорстокість загарбницьких походів давала можливість розподілу здобутого між тими, хто приймав участь в таких походах, і тими, хто залишався. Однак насильство як елемент державної політики несло в собі ще й інші функції. Наприклад, після завоювання київським князем Олегом Константинополя між греками і слов'янами була підписана угода, яка встановлювала правила співробітництва між Візантією та Київською Руссю. Причому спогади про спричинену жорстокість виступали заставою безумовного виконання ряду домовленостей²⁴.

Поняття «насильство» рано укорінилося в державному праві (даний термін використовується у Другому договорі князя Олега з Греками 911 р., у Іпатіївському літописі, Слові о полку Ігоревім, у «Руській Правді»). Однак, варто відмітити, що не завжди закріплювалося поняття насильства, проте принципи відповідальності за насильство були. Так, ст. 1 Руської правди передбачала кровну помсту родичів за вбитого та відповідні штрафні санкції²⁵. У ст. 29 була встановлена відповідальність за викрадення людини (холопа)²⁶ – суспільна небезпека даного діяння проявлялась в тому, що князь позбувався робочої сили. Тому об'єктом даного діяння виступала не воля людини, а інтереси князя. Також Руська правда відрізняла такі види насильства, як убивство та заподіяння шкоди здоров'ю.

Принципи відповідальності за насильство, які передбачені Руською Правдою, зберегли своє наповнення і подальших джерелах права Київської Русі – уставах князів та судових грамотах (Устав князя Володимира

²³ Кушніт В. П. Генезис поняття насильства у теорії кримінального права // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія. Юридичні науки. 2014. № 807. С. 138

²⁴ Оксана Слупушко. Князь Олег – сплав легенди і бувальщини / "День". №225. 6.12.2002. С.8-9

²⁵ Русская Правда . М., 1947.

²⁶ Русская Правда . М., 1947.

Святославовича, Устав князя Ярослава, Новгородська судова грамота та ін.)²⁷.

Уперше узагальнююче поняття злочинного насильства згадується в Статуті князя Ярослава про церковні суди (XI ст.): «насилить» означає один зі способів викрадення нареченої для вступу в шлюб²⁸. У Зводі законів Російської імперії 1832 р. передбачались норми, які забороняли жорстоке поводження до кріпосних людей (ст. 393) та спричинення ран (ст.ст. 358, 359). У цьому нормативно-правовому акті вперше було передбачено заборону під час допиту підозрюваного застосовувати жорстоке поводження (ст. 359)²⁹. Проте водночас не встановлено відповідальності за таке перевищення повноважень. У даних нормативних документах крім поняття насильство також існував припис, який встановлював заборону вчиняти мученицькі дії.

З 1845 р. (йдеться про «Уложения о наказаниях уголовных и исправительных») законодавчий термін «насилство» («насилие») тлумачився вузько як побиття або інші дії, що спричинили фізичний біль. З того часу законодавчий термін (він означав тільки фізичне «насилство») розумівся вузько, як побої або інші фізичні дії, що спричиняли біль³⁰. У ст. 475 Уложенія про покарання кримінальні й виправні, 1845 р. під насильством розумілося умисне спричинення іншій особі мимовільного фізичного страждання ударом чи іншою дією, що порушило тілесну недоторканність потерпілого, але при цьому не вплинуло на порушення його здоров'я. До насильства також належали образи дією, але лише такою, яка спричиняла біль і підпадала під дію ст. 530 Уложенія про покарання кримінальні й виправні – «образа обхожденієм».

Варто відмітити ще декілька цікавих положень Уложенія, які стосувались злочинів, що вчиняються із застосуванням насильства. В декількох злочинах примус і насильство визначались в якості самостійних способів

²⁷ Ключевский В.О. Русская история. Полный курс лекций. URL: <http://bibliotekar.ru/rusKluch/15.htm>

²⁸ Шарапов Р.Д. Физическое насилие в уголовном праве. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. С.7

²⁹ Свод законов уголовных. СПб.: в типографии II Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии. 560 с.

³⁰ Шарапов Р.Д. Физическое насилие в уголовном праве. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. С.8

вчинення злочину – приміром ч. 2 ст. 195 визначала відповідальність за переведення людини з православної в іншу християнську віру шляхом «употребления принуждения и насилия»³¹. Найбільша кількість злочинів, що вчиняються із застосуванням насильства розміщена у розділі X Уложення – «Про злочини проти життя, здоров'я, свободи і честі приватних осіб». Зокрема, у даному нормативно-правовому документі виділялись декілька видів убивства: просте вбивство, вбивство батьків, вбивство близьких родичів, вбивство господаря або майстра, в яких вбивця «находился в услужении, работе или учень», або людини, яка його виховувала³². Поряд з цим, обтяжуючими обставинами називались загально небезпечний спосіб вбивства, вбивство шляхом катування (мордування), вбивство із засідки, вбивство, вчинене для грабежу, для отримання спадщини, чи взагалі для заволодіння будь-якою власністю³³. Виділялись вбивство, вчинене групою осіб, та вбивство в стані «запальчивости или раздражения», вбивство у ході бійки.

В Уложенні зроблено спробу диференціювати кримінальну відповідальність в залежності від тяжкості тілесних ушкоджень, що отримані в результаті вчинення насильства над особою. Виділялись «тяжкое увечье», «иное важное в здоровье или телесных способностях повреждение», «менее тяжкое увечье», «тяжелая рана», «легкая рана». Однак, не вказувалися ознаки за якими потрібно здійснювати розмежування цих ушкоджень, а це в свою чергу, створювало відповідні проблеми у правозастосовній діяльності. Обтяжуючим обставинами визначалось спричинення тілесних ушкоджень з

³¹ Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навч. посіб. 6-те вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2007. 471 с. // URL: http://pidruchniki.com.ua/12191121/pravo/kriminalne_zakonodavstvo_ro_sijska_imperiy_a

³² Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навч. посіб. 6-те вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2007. 471 с. // URL: http://pidruchniki.com.ua/12191121/pravo/kriminalne_zakonodavstvo_ro_sijska_imperiy_a

³³ Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навч. посіб. – 6-те вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2007. 471 с. // URL: http://pidruchniki.com.ua/12191121/pravo/kriminalne_zakonodavstvo_rosijska_imperiy_a

катуванням чи іншими мученнями, вагітній жінці, батькам, іншим родичам по висхідній лінії.

В Уложенні виділялись і декілька видів психічного насильства. Йде мова про погрози убивством, підпалом, нанесення тілесних ушкоджень. Проти для такого психічного насильства обов'язково визначалась спеціальна мета – видача грошей, документів, виконання невігідних для потерпілого зобов'язань, виконання протизаконних дій³⁴. В Уложенні виділялись і декілька видів психічного насильства. Йдеться про погрози убивством, підпалом, нанесення тілесних ушкоджень. Проти для такого психічного насильства обов'язково визначалась спеціальна мета – видача грошей, документів, виконання невігідних для потерпілого зобов'язань, виконання протизаконних дій³⁵.

Пізніше, в Артикулі Військовому 1715 р., вперше на законодавчому рівні закріплено особливо мученицький спосіб вчинення злочину відносили до обставин, які обтяжують покарання. Даний документ за своєю суттю виступав кримінально-військовим кодексом, без загальної частини, проте з характеристикою військових злочинів та покаранням за них.

На початку ХХ ст. з метою виключення можливості тлумачення насильства щодо речі, при розробці «Уголовного уложення» 22 березня 1903 р., до слова «насильство» додавалися слова «над особою»³⁶, що видається послідовним і логічним. В Уложенні 1903 року вперше здійснено спробу легального визначення поняття насильства, яке зводиться до того, що всі випадки посягання на тілесну недоторканність, які спричиняють фізичний біль і страждання чи фізичні неприємні відчуття.

³⁴ Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навч. посіб. 6-те вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2007. 471 с. // URL:

http://pidruchniki.com.ua/12191121/pravo/kriminalne_zakonodavstvo_rossijska_imperiy_a

³⁵ Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навч. посіб. 6-те вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2007. 471 с. // URL:http://pidruchniki.com.ua/12191121/pravo/kriminalne_zakonodavstvo_rossijska_imperiy_a

³⁶ Иванова В. В. Преступное насилие: учеб. пособ. для ВУЗов. М.: ЮИ МВД РФ, Книжный мир, 2002. 83 с.

Тогочасна кримінально-правова доктрина, як і тепер, виділяла насильство двох видів: фізичне та психічне. Своєю чергою, фізичне розподілялося на підвиди: 1) безумовне, в результаті якого воля потерпілого цілком паралізувалася, а тому він виконував бажане поза особистою волею; 2) умовне, коли насильство спрямовувалося безпосередньо на волю потерпілого, змушуючи його свідомо і нібито по своїй волі виконувати бажане для винного.

Виділялися такі ознаки насильства: 1) протизаконність; 2) використання сили проти особи всупереч її волі; 3) відсутність переходу в інше злочинне діяння, інакше воно карається як останнє. Насильство визначалося як умисне протизаконне застосування фізичної сили проти потерпілого³⁷.

У цей період простежується узагальнення проявів поняття насильства, яке виявилось у формулюванні «побої або інші насильницькі дії». Законодавець йшов шляхом диференціації відповідальності за злочини, ознакою складів яких є насильство, і поділяв його за ступенем суспільної небезпеки на таке, що не є небезпечним для життя чи здоров'я особи, і на небезпечне для зазначених благ.

На законодавчому рівні певного значення для кримінально-правової політики в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства, мали «Керівні засади з кримінального права РСФРР», які були затверджені 12 грудня 1919 р. ухвалою НКЮ РСФРР; Кримінальний кодекс Української СРР був затверджений Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом 23 серпня 1922 р. і введений у дію з 15 вересня 1922 р. У цьому кодексі особлива частина була структурована на основі родових об'єктів; окремий розділ називався «злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи».

Тривалий час існувала стійка тенденція до надто широкого тлумачення поняття насильства, яка із прийняттям Кримінального кодексу УРСР 1922 року проявилася у його легальному поділі на «фізичне» та «психічне». Характерною ознакою насильства, що закріплювалося в цьому нормативно-правовому акті, зазначалося заподіяння фізичного болю, що не вплинуло на

³⁷ Фойницький И. Я. Курс уголовного права. Часть Особенная. Посягательства личные и имущественные. 6-е изд. СПб., 1912. 643 с.

порушення здоров'я людини, не призвело до хвороби чи каліцтва (удари, побої, інше насильство, наприклад, смикання за косу, «тягання» за вуха). Даним Кримінальним кодексом було дещо удосконалено законодавство з приводу врегулювання певних неточностей, які були у попередній редакції. Так, у 1926 р. поняття «насильство» було розширене за обсягом, а тому охоплювало не лише побої та інші насильницькі дії, які спричиняли фізичний біль, але й усю групу насильницьких посягань проти життя, здоров'я та свободи особи³⁸. У даному Кримінальному кодексі поняття «насильство» охопило усі насильницькі посягання проти життя, здоров'я і свободи особи. І саме в цей час закладається позиція про те, що насильство є ознакою кримінально протиправних діянь.

Система злочинів, обов'язковою ознакою складів яких є насильство, сформувалося та набуло сучасних рис у період дії Кримінального кодексу УРСР 1960 року. У даному Кримінальному кодексі поняття «насильство» не було закріплено, однак даний термін вживався в понад 40 статтях Особливої частини як конструктивна або кваліфікуюча ознака злочинів (кримінальних правопорушень) окремих видів. Варто відмітити, що до поняття насильства відносили не тільки весь спектр насильницьких дій, які охоплюються терміном «насильство», а й кримінальні явища, які визначаються іншими термінами, що описують дії, які, на думку вчених того періоду, є «насильство» в широкому його розумінні, або «насильство» є однією з форм їх вияву. Як зазначає Л. Д. Гаухман: «у низці випадків, передбачені дії, які по суті являють собою насильство або можуть висловитися в насильстві, або вказані наслідки насильства у вигляді заподіяння смерті або тілесних ушкоджень»³⁹. Зокрема, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого насильство (ст.142, ч.3 ст.144 Кримінального кодексу) – це заподіяння йому легкого тілесного ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або короткочасну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжкого тілесного

³⁸ Познышев С. В. Очерк основных начал науки уголовного права. Особенная часть. М., 1923. 296 с

³⁹ Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления. Москва, 1974. 74 с.

ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння. До останніх, зокрема, слід відносити насильство, що призвело до втрати свідомості чи мало характер мордування, здушення шиї, скидання з висоти, застосування електроструму, зброї, спеціальних знарядь тощо⁴⁰. Поряд з насильством, що є небезпечним для життя і здоров'я даний Кримінальний кодекс передбачав насильство, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого. Зокрема, під таким насильством слід розуміти заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не призвело до короткочасного розладу здоров'я або короткочасної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій (нанесення ударів, побоїв, обмеження чи незаконне позбавлення волі за умови, що вони не були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння)⁴¹.

Варто нагадати, що тривалий час була стійка тенденція до надто широкого тлумачення поняття насильства, яка із прийняттям Кримінального кодексу УРСР 1922 року проявилася у його легальному поділі на «фізичне» та «психічне». У цей час досліджуване поняття охопило усі насильницькі посягання проти життя, здоров'я і свободи особи.

Як і в попередньому Кримінальному кодексі 1922 року, Кримінальний кодекс УРСР 1960 року, крім фізичного насильства, встановлював відповідальність за застосування психічного насильства. Так, психічне насильство при розбої полягало в погрозі негайно застосувати фізичне насильство, небезпечне для життя чи здоров'я потерпілого (погроза вбити, заподіяти тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, легке тілесне ушкодження з розладом здоров'я), а при грабежі (ч.2 ст.141 КК України – насильство, що не є небезпечним для його життя чи здоров'я. Психічне насильство при вимагательстві полягало в погрозі негайно або в майбутньому застосувати насильство до потерпілого або близьких йому осіб (родичів,

⁴⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-92#Text>

⁴¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-92#Text>

інших осіб, доля яких для потерпілого має істотне значення)⁴².

Законодавець йшов шляхом диференціації відповідальності за злочини, ознакою складів яких є насильство, і поділяв їх за ступенем суспільної небезпеки на такі, що не є небезпечним для життя чи здоров'я особи, і на небезпечне для зазначених благ.

Тлумачний словник Особливої частини кримінального законодавства України даного періоду дає таке визначення поняття «насильство»: це фізичний вплив на організм потерпілого, що полягає в нанесенні удару, позбавленням чи обмеженням особистої свободи, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості чи навіть смерті⁴³. Виходячи з даного визначення стає зрозумілим лише те, що у кримінальному законодавстві насильство може бути обтяжуючою відповідальність обставиною, способом здійснення кримінально протиправного діяння або кваліфікуючою ознакою, що і прослідковується на даному етапі розвитку кримінального законодавства.

На сьогоднішній день, практично третина всіх суспільно небезпечних діянь, які передбачені законодавством про кримінальну відповідальність, характеризуються певними проявами насильства. Але ця категорія науки кримінального права та відповідного законодавства є недостатньо розробленою. Слід констатувати, що проблема насильства в кримінальному праві, як і в попередні періоди, розроблялася переважно у вигляді аналізу конкретних складів кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я, власності, статевої свободи та статевої недоторканості, громадського порядку та громадської безпеки тощо.

У Кримінальному кодексі України 2001 року, як і в попередніх кодексах, не міститься дефініція поняття «насильство», хоча сам термін та похідні від нього активно використовуються як у Загальній, так і в Особливій частинах. Однак, вони розглядаються неоднозначно. Насильство виступає наскрізним поняттям кримінального

⁴² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-92#Text>

⁴³ Навроцький В. О., Тростюк З. А. Тлумачний словник (Особливої частини кримінального законодавства України) / Юрид. ф-т Львів. держ. ун-ту ім. Івана Франка. Л., 1997.

права. Його подальше дослідження актуальне і дозволяє вдосконалити діюче кримінальне законодавство та практику його застосування.

Так, у Загальній частині Кримінального кодексу України термін «наси́льство» вживається при конструюванні норм, що встановлюють обставини, які виключають кримінальну протиправність діяння (ст. 36 «Необхідна оборона» і ст. 43 «Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації»). У ст. 40 «Фізичний або психічний примус» хоча і відсутня пряма вказівка на насильство, однак завуальовано можна розуміти, що при вчиненні примусу можливе здійснення насильства). Такі види насильства не визнаються кримінально караними, оскільки не є негативними і не мають ознак антисоціального характеру.

Крім того, у Загальній частині Кримінального кодексу України ст. 91¹ встановлюються обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. Зміни у Кримінальний кодекс України внесено на підставі реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами⁴⁴. Внесення змін до кримінального законодавства і передбачення застосування обмежувальних заходів до особи, яка вчинила домашнє насильство, є позитивним кроком. Саме такі заходи дозволять захистити права й інтереси особи, яка зазнала фізичного, психічного або економічного насильства. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство спрямовані на виправлення особи, яка вчинила таке насильство, шляхом переосмислення нею своєї поведінки до потерпілої особи, а також із метою запобігання вчиненню нових насильницьких кримінальних правопорушень.

В Особливій частині термін «наси́льство» зустрічається понад 100 разів, проте єдиного трактування даного терміну не закріплено. Науковець Р.Е.Токарчук стверджує, що категорія «наси́льства» не може бути визначена в

⁴⁴ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU11251.html

Кримінальному кодексі України як поняття, бо є оціночною і вибірково містить кілька особливо агресивних форм фізичного примусу, через які й слід його розкривати⁴⁵. Варто відмітити, що у чинному законодавстві паралельно використовується значна кількість термінів-синонімів і схожих по змісту термінів, що часто лише заважає правильному з'ясуванню змісту закону й утворює інші істотні проблеми.⁴⁶ Так, зокрема, поняття «наси́льство» з прийняттям Кримінального кодексу України 2001 року зустрічалося в різних формах: «наси́льство», «фізичне наси́льство», «протизаконне наси́льство», «наси́льницькі дії», «застосування наси́льства», «здійснення наси́льницьких дій», «психічне наси́льство», «погроза застосування наси́льства»⁴⁷. Однак єдиного розуміння, що потрібно розглядати під поняттям «наси́льство» з даних термінів не прослідковується. Слід зазначити, що в останні роки була проведена серйозна робота по вдосконаленню таких неузгодженостей у розумінні поняття «наси́льство», як це мало місце в попередніх редакціях. Але і в теперішній редакції кримінального закону є певні формулювання, що потребують подальшого вдосконалення.

Підкреслимо, що на сьогоднішній день поняття «наси́льство» зустрічається в Кримінальному кодексі України також у різних формах, однак, які між собою є дещо узгоджені:

«наси́льство», «застосування наси́льства» (ч. 2 ст. 150⁻¹, ч. 2 ст. 157, ч. 2 ст. 161, ч. 2 ст. 162, ст. 174, ч. 1 ст. 258-1, ст. 294, ч. 3 ст. 297, ч. 1 ст. 303, ч. 2 ст. 308, ч. 3 ст. 332-2, ч. 3 ст. 342, ст. ст. 345, 345¹, 346, 350, 365, ч. 2 ст. 373, ст. 377, ст. 386, ч. 2 ст. 393, ст. ст. 398, 405, 433, 435¹, 446, ч. 2 ст. 426⁻¹, ч. 2 ст. 431 та ін.),

«наси́льство, яке є небезпечним для життя або здоров'я» (ч.3 ст. 149, ч.1 ст. 187, ч. 3 ст. 189, ч. 3 ст. 206,

⁴⁵ Токарчук Р.Е. Насилие как составообразующий признак хищений : вопросы уголовной ответственности : автореферат дис. ... кандидата юридических наук: 12.00.08. Омск, 2008. 23 с.

⁴⁶ Судово-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Упоряд. й авт. передм. М.І.Хавронюк. К.: Юрисконсульт, 2006.

⁴⁷ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Відп. ред. С. С. Яценко. 4-те вид., перероб. та допов. К.: А.С.К., 2005.

ч. 3 ст. 262, ч. 3 ст. 278, ч. 3 ст. 280, ч. 3 ст. 289, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 3 ст. 355, ч. 4 ст. 410),

«наси́льство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я» (ч. 2 ст. 149, ч. 2 ст. 186, ч. 2 ст. 206, ч. 2 ст. 206², ч. 2 ст. 278, ч. 2 ст. 289, ч. 2 ст. 355)

«фізичне наси́льство» (ч. 2 ст. 180, ст. 340)

«сексуальне наси́льство» (ст. 153, п. 10 ч. 2 ст. 115),

«домашнє наси́льство» (ст. 126¹),

«наси́льницькі дії», «здійснення наси́льницьких дій» (ст. ст. 126, ч. 1 ст. 153, ст. 346, ст. 405).

«психічне наси́льство» (ч. 2 ст. 180),

«погроза застосування наси́льства» (ч. 2, 3 ст. 149, ч. 2 ст. 150¹, ч. 2 ст. 157, ч. 2 ст. 162, ст. 174, ч. 2 ст. 186, ч. 1 ст. 187, ст. 189, ч. 1 ст. 258¹, ч. 2, 3 ст. 289, ч. 3 ст. 297, ч. 3 ст. 301², ч. 1 ст. 303, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 3 ст. 342, ст. 345, ст. 345¹, ч. 2 ст. 365, ст. 377, ст. 386, ч. 2 ст. 393 ч. 2 ст. 393, ст. 398)

Як бачимо, з вище викладеного, законодавець для означення терміну «наси́льство» використовує різні поняття, дефініції яких у чинному Кримінальному кодексі України не закріплюються. Враховуючи те, що кримінальний закон не розкриває поняття «наси́льство», та похідних понять пов'язаних з розумінням терміну «наси́льство», вченим дається необмежений простір для досліджень і наукових дискусій. Хоча й більшість науковців обмежується перерахуванням силових дій і їх наслідків, окремі визначення «наси́льства» нагадують дефініцію кримінально протиправного діяння. Так, Назаров П. Н. трактує наси́льство «як вольове, суспільно небезпечне, протиправне, винне, із застосуванням фізичної або психічної сили діяння, що посягає на ті суспільні відносини, які охороняються законами, зазначеними в Особливій частині Кримінального кодексу і заподіює їм шкоду або ставлять їх під загрозу, виражену у визначених законом межах свого обсягу та інтенсивності»⁴⁸. Професор В. О. Навроцький вважає, що наси́льство визначають конкретні наслідки (заподіяння тілесних ушкоджень, смерть або погроза їх заподіяння)⁴⁹. На

⁴⁸ Назаров П.Н. К вопросу о насилии при грабеже и разбое. Труды Киевской ВШ МООН СССР. Київ, 1968. Вып. 1. 91 с.

⁴⁹ Навроцький В. О. Злочини проти особи : лекції для студ. юрид. ф-ту. Львів: Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, 1997. 48 с.

думку Йосипіва А.О., насильство у кримінальному праві означає умисне посягання на особисту безпеку людини⁵⁰.

До насильства відносять не тільки весь спектр насильницьких дій, які охоплюються терміном «насильство», а й кримінальні явища, які визначаються іншими термінами, що описують дії, які, на думку вчених, є «насильство» в широкому його розумінні, або «насильство» є однією з форм їх вияву. Як зазначає Л.Д. Гаухман: «у низці випадків, передбачені дії, які по суті являють собою насильство або можуть висловитися в насильстві, або вказані наслідки насильства у вигляді заподіяння смерті або тілесних ушкоджень»⁵¹. Детально розглядаючи поняття «насильство» варто звернути увагу на те, що в Особливій частині Кримінального кодексу України, дане поняття найчастіше виступає у двояких формах: «насильство, яке є небезпечним для життя або здоров'я» та «насильство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я».

В зв'язку з зазначеним для кращого розумінні терміну «насильство», а також форм його вчинення доречно звернутися до тлумачення, яке дає Верховний Суд України.

Поняття «насильство» у різних виявах отримало тлумачення в постанові Пленуму Верховного Суду України № 10 від 6 листопада 2009 року «Про судову практику у справах про злочини проти власності», в якій зазначено, що насильство, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого – умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короточасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій (завдання удару, побоїв, незаконне позбавлення волі) за умови, що вони не були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння⁵². З огляду на це, верхньою межею даного виду насильства є легке тілесне ушкодження, що не спричинило

⁵⁰ Йосипів А.О. Кримінологічний та кримінально-правовий зміст поняття насильства. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. № 6, 2011. URL: file:///D:/MyDoc/Downloads/Nvknucs_2011_6_23.pdf

⁵¹ Гаухман Л.Д. *Насилие как средство совершения преступления*. Москва, 1974. 74 с.

⁵² Про судову практику у справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 6 лист. 2009 р. Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/CE23FEBC771D9FCBC2257682004D020E?>

короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності. Легке тілесне ушкодження, що не спричинило короткочасного розладу здоров'я чи незначної стійкої втрати працездатності, - це ушкодження, що має незначні скороминущі наслідки, тривалістю не більш як шість днів⁵³.

Інтенсивніша шкода даним поняттям охоплюватися не буде, скоєне повинно розглядатися як насильство, яке є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого.

Судова практика також визнає насильством застосування одурманюючих речовин, що не представляють небезпеки для життя або здоров'я потерпілого. Вони, впливаючи на організм людини і його психіку, покликані паралізувати волю потерпілого до опору або захисту. Застосування їх в злочинних цілях являється насильством⁵⁴.

Варто відмітити, що при визначенні розміру насильства враховується шкода, яка була заподіяна конкретній особі. Заподіяння меншої за розміром шкоди, хоча б і багатом потерпілим, не стає підставою вважати насильство більшим за розміром.⁵⁵

Також зазначена постанова розкрила і поняття «насильства, що є небезпечним для життя чи здоров'я», під яким розуміється умисне заподіяння потерпілому легкого тілесного ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не призвели до наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент їх вчинення⁵⁶. Заподіяння легкого тілесного ушкодження, що

⁵³Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: наказ МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>

⁵⁴ Навроцький В.О. Насильство за кримінальним правом України / Львівський державний інститут новітніх технологій та управління ім.В.Чорновола. *Збірник наукових праць* / за заг. ред. : О. І. Сушинський. Львів: АДІНТУ, 2007 (Юридичні науки). Вип. 2/2007. С. 156

⁵⁵ Навроцький В.О. Наскрізні кримінально-правові поняття: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2023.С.184

⁵⁶ Про судову практику у справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 6 лист. 2009 р. Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL:

спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, тобто розлад здоров'я тривалістю більше 6 днів, або втрату працездатності. До іншого насильства, що було небезпечним для життя або здоров'я в момент його вчинення можна віднести застосування зброї, електричного струму і т.п.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що межа між насильством, небезпечним для життя або здоров'я й не небезпечним, полягає в характері й тяжкості легких тілесних ушкоджень: легкі тілесні ушкодження без розладу здоров'я, а також погроза їх застосування належать до насильства, не небезпечного для життя й здоров'я. А легкі тілесні ушкодження, які призвели до короткочасного розладу здоров'я або до короткочасної втрати працездатності, належать до насильства, небезпечного для життя й здоров'я.

Такий різновид «насильства» також є кваліфікуючими ознаками інших складів правопорушень (ст. ст. 206, 278, 289, 308 і ін.), передбачених різними розділами Кримінального кодексу України.

Особливої уваги заслуговує категорія «насильство» в кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості, сформована під впливом міжнародних стандартів. З метою виконання положень Конвенції Ради Європи «Про запобігання насильству стосовно жінок, а також домашнього насильства», 11 січня 2019 року набули чинності законодавчі зміни до Кримінального кодексу України, внесенні Згідно з новою редакцією ст.ст. 152 та 153 Кримінального кодексу України не надають вичерпного переліку дій, які б визначали факт з'ясування чи сексуального насильства. В результаті внесення змін до Кримінального Кодексу зникло поняття «насильство» в розділі IV, в той же час з'явилося «сексуальне насильство». Проте дане поняття не втратило своєї значущості при кваліфікації кримінальних правопорушень. Його слід визначати в кожному конкретному випадку вчинення статевого кримінального правопорушення, що передбачений Особливою частиною Кримінального кодексу України.

<http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/CE23FEBBC771D9FCBC2257682004D020E?>

Чинне законодавство, а саме ст. 153 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за сексуальне насильство, та надає йому визначення – вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням у тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи. Сексуальне насильство – це такі дії, як примус до спостереження за сексуальним насильством та за оголеними людьми, сексуальні домагання, примусове оголення та утримання особи в роздягнутому вигляді, примушування до участі у створенні чи перегляді порнографічних матеріалів, торкання інтимних частин тіла без згоди тощо. На думку О. О. Дудорова «сексуальним насильством» є різноманітні дії (акти) сексуального характеру, що спрямовані на збудження чи задоволення статевої пристрасті винуватої особи, які, за загальним правилом, передбачають її фізичний контакт із тілом потерпілої особи, але не означають проникнення в це тіло⁵⁷. І саме ключовою ознакою сексуального насильства у розумінні ст. 153 Кримінального кодексу України є саме те, що воно здійснюється без проникнення в тіло іншої особи, тобто, являє собою комплекс насильницьких дій сексуального характеру, що здійснюються проти волі особи, без попереднього отримання її згоди за відсутності безпосереднього проникнення в тіло людини. Ця ознака й відмежовує зазначене діяння від зґвалтування, яке, відповідно, характеризується насильницькими діями сексуального характеру, що супроводжуються проникненням в тіло потерпілої особи.

Відповідно до п. 15 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» дано визначення сексуального насильства, як форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення

⁵⁷ Дудоров О.О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характери-стики): практ. порадник. Северодонецьк : РВВ АДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 92 с

проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності⁵⁸. Під поняттям «сексуальне насильство», що визначене в даному Законі України, мається на увазі примушування до небажаних статевих стосунків, змушення до статевого акту з іншою людиною, примус до збочених форм сексу, зґвалтування, сексуальне рабство, примусове оголення, небажані сексуальні дотики та інші дії сексуального характеру.

Розглядаючи вище наведені дефініції, підкреслимо, що незважаючи на те, що дані визначення позначають одне й те ж поняття, вони все ж таки різняться між собою. Визначення, яке регламентоване ч. 1 ст. 153 Кримінального кодексу України визначає сутність сексуального насильства шляхом вказівки на насильницькі дії сексуального характеру, при цьому, не пов'язані з проникненням у тіло особи. Дефініція, що запропонована у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 року № 2229-VIII не містить вказівку на те, що такі дії вчиняються без проникнення у тіло особи, натомість визначає сексуальне насильство як форму домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру та правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи вцілому.

З огляду на вищезазначене, можна зробити висновок, що наведені поняття співвідносяться між собою як загальне (сексуальне насильство у розумінні Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», адже у цьому нормативному документі сексуальне насильство охоплює взагалі всю систему кримінальних правопорушень у сфері статевої свободи і статевої недоторканості) і частина (сексуальне насильство у розумінні Кримінального кодексу України, яке вузько направлено визначає статеве насильство як конкретне кримінальне правопорушення, одне діяння, спрямоване на протиправні дії сексуального характеру, але, що дуже важливо, без проникнення і тіло людини). Тому, на нашу думку, у законодавстві України наявна термінологічна невідповідність, оскільки різне значення має один і той самий правовий інститут, який

⁵⁸ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII). URL.:

неоднаково трактується різними нормативно-правовими актами і взагалі, очевидно, по-різному розуміється та сприймається при правозастосуванні.

Враховуючи те, що «сексуальне насильство» розглядається як одна із форм домашнього насильства, потрібно з'ясувати поняття «домашнє насильство», за яке кримінальним законодавством встановлено відповідальність. Так, Законом України № 2227-VIII від 06.12.2017 року Кримінальний кодекс України доповнено ст. 126¹. Законодавець визначив, що домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Не дивлячись на те, що у кримінальному законі поняття «домашнє насильство» закріплено раніше, серед публікацій науковців панує позиція, що на законодавчому рівні термін «домашнє насильство» був введений Верховною Радою України 07.12.2017 р. при прийнятті Закону України № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який спрямований на реформування вітчизняної системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі⁵⁹.

Суспільно небезпечне діяння «домашнього насильства» полягає у вчиненні умисного систематичного фізичного, психологічного або економічного насильства. Кримінальний кодекс України лише називає види насильства і не розкриває їх ознак. Натомість у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» закріплюється і поняття «домашнє насильство», і поняття зазначених видів домашнього насильства. Даним нормативно-правовим актом закріплено, що домашнє насильство визнається як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця

⁵⁹ Малиновська Т.М. Домашнє насильство: щодо змістовного наповнення терміна. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a298dbc2-3c4a-4a04-b9d3-f34068b228c8/content>

проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.⁶⁰

Фізичне насильство – форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру (п.17 ст.1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»)

Психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи (п.14 ст.1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Економічне насильство – форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру (п.4 ст.1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»)

⁶⁰ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

Домашнє насильство передбачає вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Тому, аналізуючи форми у яких може вчинятися домашнє насильство, видається логічним, що таке насильство може бути небезпечним для життя та здоров'я потерпілого або таким яке не є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого.

Домашнє насильство може мати форму як активних дій (нанесення побоїв, знищення майна тощо), так і бездіяльності, тобто пасивної поведінки особи, коли вона не вчиняє дій, які могла та повинна була вчинити, щоб запобігти настанню шкідливих наслідків (наприклад, ненадання допомоги члену сім'ї, який перебуває у небезпечному для життя становищі). Як визначає Ф. Меликов, ключовим словом терміну «домашнє насильство» є слово «домашнє», що відноситься до будинку, тобто його етимологічна суть означає «житло і людей, що живуть у ньому», це можуть бути як члени сім'ї, так і інші особи, стосунки, які склалися у будинку, що означає, територіальна ознака цього поняття є визначальною⁶¹. У своєму дослідженні Т. Мінка визначає, що для кваліфікації за ст. 126-1 Кримінального Кодексу України не має значення, чи проживає правопорушник у момент вчинення діяння в тому самому місці, що й потерпілий. Дуже часто домашнє насильство може відбуватися й після розриву сімейних відносин чи інших стосунків, тому спільне проживання жертви і правопорушника не вимагається⁶².

Імплементация поняття «домашнє насильство» до норм чинного кримінального закону України як окремого виду кримінального правопорушення викликає чимало наукових дискусій, які зазначають про недоцільність закріплення одного і того ж поняття «та протидію домашньому насильству» та, зокрема, у Кримінальному кодексі України.

⁶¹ Меликов Ф.А. Уголовно-правовые и криминологические меры противодействию насилия в семье дисерт. канд. юрид. наук 12.00.08. М. 2017 -181С.

⁶² Мінка Т. Розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства Нац. юрид. журнал теорія та практика. 2019 с. 98-101

на нашу думку, варто погодитися з думкою Малиновської Т. М., що такий підхід законодавця, з одного боку, видається виправданим, адже має на меті підкреслити особливості домашнього насильства домашнє насильство» у дещо відмінних інтерпретаціях у положеннях Закону України «Про запобігання саме як кримінального правопорушення. Хоча, з іншого боку, наявність двох різних законодавчих дефініцій щодо одного й того ж поняття видається таким, що, по-перше, суперечить правилам законодавчої техніки; по-друге, певною мірою ускладнює практику застосування відповідних положень Кримінального кодексу України; по-третє, не сприяє чіткості ведення статистичного обліку задля кількісної оцінки вчинених кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, що, зрештою, не сприяє адекватному плануванню заходів у такому напрямі протидії⁶³.

Аналізуючи диспозиції норм Кримінального кодексу України, можна зробити висновок, що законодавець в поняття «насильство» включає заподіяння смерті, тяжкого, середньої тяжкості та легкої шкоди здоров'ю, людини, нанесення побоїв чи вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю потерпілому. Зрозуміло, що насильство містить як фізичний, так і психічний вплив на людину. Тому в кримінально-правовій доктрині широко розкрито поняття «фізичне і психічне насильство». Зокрема, фізичне насильство – це протиправний умисний фізичний вплив на тіло іншої особи всупереч його волі, що завдає різну за ступенем тяжкості шкоди здоров'ю або життю, а також може обмежувати свободу пересування особи без порушення тілесної недоторканості⁶⁴. Фізичне насильство, як зазначають М. Панов і С. Харитонов, це «дії, що полягають у застосуванні м'язкової фізичної сили для

⁶³ Малиновська Т.М. Домашнє насильство: щодо змістовного наповнення терміна. URL:: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a298dbc2-3c4a-4a04-b9d3-f34068b228c8/content>

⁶⁴ Ємельянов В.П. Поняття і ознаки терористичного акту в кримінальному законодавстві. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. Харків, 2000. № 10. С. 131–136.

вчинення кримінально-протиправного посягання»⁶⁵. До такого насильства можна віднести і побої, заподіяння тілесних ушкоджень, позбавлення або обмеження волі, вбивство, зв'язування, згвалтування, викрадення людини, тощо»⁶⁶.

Фізичне насильство може призвести не тільки до відкритого знуцання, завдаючи особі фізичного болю та душевних страждань, але й може призвести до каліцтва або інших ушкоджень здоров'я, а також може бути спрямовано і до членів її сім'ї та близьких родичів у тому числі.

Кримінальні правопорушення, які вчиняються із застосування насильства чи насильницьких дій; з насильством, яке є небезпечним для життя або здоров'я або яке не є небезпечним для життя чи здоров'я; фізичного насильства; сексуального насильства; домашнього насильства; здійснення насильницьких дій чітко демонструють не тільки фізичне насильство над особою, але й психічне, що виражається у гніві, ненависті чи презирстві до особи над якою відкрито знуцаються, а остання не тільки страждає від фізичного насильства, удару, побоїв, але й від сильного душевного хвилювання, приниження її честі і гідності. Фізичне насильство спрямоване в першу чергу проти прав і свобод, життя і здоров'я людини, яке принижує її честь і гідність, але й наносить їй фізичні і морально-психологічні страждання.

У юридичній літературі розглядається позиція, що психічне насильство можливо лише в межах фізичного насильства. Такі вчені, як Л. Д. Гаухман, В. О. Навроцький та ін. вважають, що психічного насильства не існує, як окремого виду насильства, і ототожнюють його з фізичним насильством. Так, Л. Д. Гаухман стверджує, що в законі під терміном «насильство» мається на увазі тільки фізичне насильство. Якщо ж передбачається відповідальність за погрозу застосування насильства, то це спеціально

⁶⁵ Панов М., Харитонов С. Кримінальні правопорушення: поняття та види. Право України. 2021. № 3. С. 32

⁶⁶ Байдов А.В. Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук. спец: 12.00.08 08 кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче пра-во. Харків. 2004. 20 с.

обмовляється в диспозиції кримінально-правової норми⁶⁷. Професор В. О. Навроцький зазначає, що у тих випадках, коли законодавець вважає за потрібне криміналізувати психічний вплив, він прямо вказує на це у диспозиціях статей Особливої частини Кодексу України⁶⁸. Зокрема, дана позиція знаходить підтвердження в багатьох нормах Особливої частини Кримінального кодексу України, де законодавець прямо робить вказівку на психічне насильство.

Серед науковців також наявна позиція по те, що психічне та фізичне насильство розглядається у нерозривній єдності. Так, Ю. М. Антонян вважає, що насильство – це фізичний або психічний вплив на когось, нанесення йому шкоди заради власних інтересів, або такий же вплив, при якому можливе нанесення шкоди ігнорується⁶⁹. В свою чергу, О. М. Гумін під кримінальним насильством розуміє «умисне діяння фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування, що завдає особі моральну шкоду, шкоду її фізичному чи психічному здоров'ю чи економічним інтересам, за вчинення якого передбачена кримінальна відповідальність»⁷⁰.

На нашу думку, слід підтримати дещо інший підхід, який полягає в тому, що психічне насильство та фізичне насильство є різними поняттями і спільним в них є тільки те, що ці поняття є складовими поняття насильства, як такого. Також поділяємо позицію науковців, які схильні розглядати фізичне і психічне насильство як такі, що зумовлюють одне, коли фізична шкода стає психічною травмою, а та, у свою чергу, розглядається як причина фізичної шкоди.

⁶⁷ Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступлений. Москва: Юрид. лит., 1974. 167 с.

⁶⁸ Навроцький В.О. Злочини проти власності: лекції для студентів юридичного факультету. Львів: юридичний факультет Львівського державного університету ім. Івана Франка, 1997. С.53

⁶⁹ Антонян Ю. М. Криминологические черты агрессивного поведения. Агрессия и психическое здоровье / под ред. Т.Б. Дмитриевой и Б.В. Шостаковича. СПб., 2002. С. 33

⁷⁰ Гумін О.М. Кримінально-насильницька поведінка проти особи: монографія. Львів, 2009. 359 с.

У теорії кримінального права України не існує єдиного визначення змісту такого кримінального поняття, як психічне насильство. Ця складність обумовлена, зокрема, тим, що у кримінальному законодавстві немає переліку дефініцій, які б значно спрощували тлумачення термінів, що використовує законодавець у Кримінальному кодексі України.

Психічне насильство є складним феноменом. Відсутність його вичерпного наукового та законодавчого визначення викликає у свою чергу, труднощі при кваліфікації кримінальних правопорушень. Практично поняття психічного насильства зводиться лише до погроз заподіяння фізичної шкоди, що не є достатнім, тому що психічне насильство має великий спектр проявів, деякі з яких узагалі залишились поза регламентацією закону про кримінальну відповідальність.

У науці кримінального права визначення психічного насильства є доволі дискусійним. Звертаючись до доктринального тлумачення поняття «психічне насильство», ми зустрічаємо досить різноманітні дефініції. Так, Т. Ткаченко вважає психічне насильство науковою категорією, що не має юридичного значення⁷¹. На думку С. Н. Табакової під психічним насильством слід розуміти протиправний вплив на психіку людини за допомогою психічних чинників зовнішнього середовища з метою придушення і підкорення її волі для досягнення злочинного результату. До психічних чинників зовнішнього середовища автори відносять погрози завдання фізичної, матеріальної, моральної шкоди, застосування звукових високочастотних генераторів, гіпнозу, ефекту «зомбі», використання техніки градуйованого психологічного впливу, граматичних, стилістичних і логічних засобів подачі матеріалу (погрози, особливого компонування їх), формують такий психічний стан, при якому індивід втрачає здатність відрізнити уявні небезпеки від реальних, усвідомлювати значення вчинених ним дій⁷². Науковець С. Н. Табакова дотримується тієї

⁷¹ Ткаченко Т. Уголовно-правовое значение аффекта. *Законность*. 1995. №10. с 9.

⁷² Табакова С.Н. Психическое насилие. *Актуальные проблемы уголовного права в новом тысячелетии: Матер. междуз. науч.-практ. семинара, посвящ. 100-летию со дня рождения профессора М.Д.*

точки зору що і Л. В. Сердюк та О. Д. Чернявський, вказуючи, що психічне насильство – це умисний неправомірний інформаційний вплив на психіку людини за допомогою психічних чинників зовнішнього середовища, яке здійснюється як відкрито, так і таємно з використанням обману чи довірчого ставлення з метою викликати несприятливі психічні процеси в організмі потерпілого чи придушити і підкорити його волю для досягнення злочинного результату⁷³.

В свою чергу, Р. А. Левертова дає таке визначення психічному насильству – це устрашіння потерпілого, тобто суспільно небезпечний примусовий вплив на його психіку, яке проявляється в погрозі спричинити яку-небудь шкоду самому потерпілому або його близьким⁷⁴. Науковець М. І. Панов під психічним насильством у вузькому (власному) сенсі розуміє суспільно небезпечний вплив на психічну сферу (підструктуру) людини, що є остаточною метою дій винного, а у широкому сенсі – різні способи впливу на психіку людини з метою пригнічення волі потерпілого і примушування його до певної активної чи пасивної поведінки⁷⁵.

Характеризуючи ставлення потерпілого до погроз, Ю. І. Ляпунов зазначає, що «погроза повинна сприйматися як реальна, навіть якщо вона винний і не мав наміру реалізувати її». Обґрунтовуючи таку позицію, він стверджує, що погроза повинна бути конкретною і дійсною, тобто такою, яка може бути приведена у виконання⁷⁶.

Наявні численні роботи з даного питання визначають як єдиний вид психічного насильства – погрозу. Хоча, деякі

Шаргородского./ред. кол.: А.Я. Гришко (отв. ред.). Рязань: Академия права и управления Минюста России, 2004. С. 172–177.

⁷³ Табакова С. Н. Психическое насилие. Актуальные проблемы уголовного права в новом тысячелетии: Матер. межвуз. науч.-практ. семинара, посвящ. 100-летию со дня рождения профессора М.Д. Шаргородского. Ред. кол.: А.Я. Гришко (отв. ред.). Рязань: Академия права и управления Минюста России, 2004. С. 172–177.

⁷⁴ Левертова Р. А. Ответственность за психическое насилие по советскому уголовному праву. Омск: Министерство внутренних дел СССР, Омская высш. шк. милиции, 1978. 286 с.

⁷⁵ Панов Н. И. Квалификация насильственных преступлений: учеб. пособ. Харьков: Харьковский юридический институт, 1986. С.27

⁷⁶ Ляпунов Ю. И. Ответственность за неуважение к суду. Социалистическая законность. Москва: Известия, 1990. № 11. С. 37.

автори трактують психічне насильство більш широко. Так, наприклад, С. Ф. Афієногенов вважає, що психічне насильство включає образу, знущання, цькування та ін.⁷⁷ В свою чергу О.М. Храмцов визначив психічне насильство, як суспільно небезпечний, протиправний вплив на психіку іншої особи або групи осіб, який здійснюється з негативістських або інструментальних мотивів в інформаційній формі всупереч або поза волею цих осіб, впливає на свободу їх волевиявлення або спричиняє психічну або фізіологічну травму. Таке визначення поняття психічного насильства охоплює, на його погляд, найбільш важливі ознаки психічного насильства і дає можливість саме з цих позицій оцінювати ознаки окремих його проявів (погроза, примушування тощо) та проводити їх відповідну кваліфікацію⁷⁸.

У Кримінальному кодексі України значна кількість кримінально протиправних діянь передбачає погрозу застосування насильства. Аналіз чинного кримінального закону дозволяє стверджувати, що способом психічного примусу виступає психічне насильство, основним різновидом якого є погроза. Визнання погрози різновидом психічного насильства є очевидним і не викликає ніяких сумнівів. Зміст психічного примусу полягає в реальній і безпосередній погрозі застосування фізичного насильства: погроза вбивством, погроза заповіданням тяжких тілесних ушкоджень і ін. Сама погроза може бути адресована не тільки примушуваній особі, але і висловлена в адресу близьких їй осіб, застосування насильства до яких є засобом впливу на волю примушованого.

У юридичній літературі в поняття погрози різними авторами вкладається різних зміст. Спробуємо розглянути позиції науковців з даної проблематики.

⁷⁷ Афієногенов С.Ф. Насилля і погроза в проєкті нового Кримінального кодексу. Київ, 2009. С.17

⁷⁸ Храмцов О.М. Фізичний або психічний примус як обставина, що виключає злочинність діяння (національний та міжнародний аспекти). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Право. 2013. № 1062. Вип. 14. С. 130-134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2013_1062_14_42

1. Погроза є примусом⁷⁹. Так, наприклад, під фізичним примусом розуміється застосування щодо особи фізичного насильства з метою примушення її до вчинення протиправних дій або до протиправного невчинення певних дій всупереч її волі.
2. Під погрозою розуміють залякування⁸⁰. Так, А. Д. Гаухман зазначає, що погроза застосування насильства – «це залякування іншої людини застосувати до неї фізичне насильство»⁸¹, а також вплив на психічну сферу організму людини, що виражається в залякуванні її застосувати фізичне насильство⁸².
3. Під погрозою розуміють такий психічний вплив на іншу особу, який здійснює порушення свободи її волевиявлення або заповідання психічної травми⁸³.

Не дивлячись на певну різницю, представники всіх цих підходів визнають той факт, що погроза здійснює вплив на психіку іншої людини шляхом повідомлення їй певної інформації з метою примушування до певних дій (бездіяльності), у збудженні почуття страху або спричиненні психічної травми.

Погроза як форма психічного впливу в кримінальному праві включає в себе небезпеку як реальну можливість її здійснення. Науковець В. А. Клименко пропонує, що під погрозою насильством слід розуміти погрозу заповідання потерпілому побоїв чи тілесних ушкоджень. При цьому винний може погрожувати нанесенням побоїв, мордуванням, заповіданням різного ступеню тяжкості тілесних ушкоджень, однак ступінь небезпечності насильства для здоров'я потерпілого на кваліфікацію не

⁷⁹ Стерехов Н.В. Ответственность за угрозу по советскому уголовному праву: автореф. дис. на соискание учё. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право». Свердловск, 1972. С.4

⁸⁰ Костров Г.К. Уголовно-правовое значение угрозы: автореф. дис. на соискание учё. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право» М., 1970. с.4

⁸¹ Гаухман А. Д. Насилие как средство совершения преступления. Москва: Юрид. лит., 1974. С.26

⁸² Гаухман А. Д. Проблемы уголовно-правовой борьбы с насильственными преступлениями в СССР. Саратов, 1981. С.12

⁸³ Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование. М.: Издательство «Юрлитинформ», 2002. С.199

впливає⁸⁴. Така позиція зазначена і в постанові Пленуму Верховного Суду України від 26.06.92 р. № 8 «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів», зокрема в абз. 2 п. 10 визначено, що під погрозою насильством слід розуміти погрозу заподіяння потерпілому побоїв чи тілесних ушкоджень⁸⁵.

Цілеспрямований вплив на волю потерпілого, що супроводжується вимогою і фізичним насильством (або погрозою його застосування), повинний викликати протистояння волі, яке виникає при будь-якому примусовому акті, незалежно від конкретного виду примушування. Таким чином, навіть якщо способом примушування є фізичне насильство, у будь-якому випадку одночасно відбувається і психічний вплив на волю потерпілого, як результат кримінально протиправної вимоги. Застосування психічного насильства може мати на меті викликати у особи стан страху, боязні спричинення шкоди психічному здоров'ю. Воно полягає в протиправному впливі на психіку людини, що вчиняється всупереч її волі і здатне спричинити не тільки психічну травму або обмежити свободу волевиявлення, але також викликати настання наслідків у вигляді спричинення фізичної шкоди здоров'ю потерпілого.

Застосовуючи насильство, особа порушує найважливіші права іншої людини, а тим самим порушує норми чинного законодавства.

Такі основні підходи до визначення термінів «насильство», «фізичне насильство», «психічне насильство», «насильницькі дії», «погроза застосування насильства», утворюють понятійний апарат феномена насильства в кримінальному праві.

⁸⁴ Александров Ю.В., Антипов В.І., Володько М.В., Дудоров О.О. Кримінальне право України: Загальна та Особлива частини : у 2-х т. 2009. С.216

⁸⁵ Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.06.1992 № 8. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92>

Аналіз конструкцій диспозицій статей, що містять поняття «наси́льство», приходимо до висновку, що під насильством розуміємо фізичне насильство. Законодавець, у тих випадках, коли передбачає настання відповідальності за психічне насильство, спеціально обумовлює це у диспозиції статті кримінально-правової норми використовуючи термін «погроза застосування насильства» або термінів за своїм значенням більш широких, і включають психічне насильство як один із варіантів поведінки. Тому вчинення психічного насильства передбачає можливість застосування фізичного насильства. Для науки кримінального права звуження поняття насильства тільки до застосування до людини фізичної сили не є характерним, оскільки в ній термін «наси́льство» має збірне значення, що включає сукупність двох його видів – психічного і фізичного насильства.

У Кримінальному кодексі України передбачена ціла низка суспільно-небезпечних діянь, які за своєю суттю є насильницькими, але при їх конструюванні були використані інші засоби опису складу кримінального правопорушення без вживання терміна «наси́льство»⁸⁶. Зокрема, використовуються такі терміни як «агресія», «напад», «знущання», «мучення», «захоплення», «мордування», «катування», «примушування», «фізичні та моральні страждання», «спричинення шкоди здоров'ю», «заподіяння тілесних ушкоджень» та ін. Вважаємо, що дані суспільно-небезпечні діяння пересікаються з насильством, однак мають деякі й відмінності. Однак, як відомо, доти, доки відсутнє законодавче визначення того чи іншого поняття, немає і точного знання його істотності та критерію для відмежування від інших понять⁸⁷.

Наявність в літературі різних підходів у вирішенні такої проблеми не сприяє однаковою розумінню і застосуванню закону на практиці. На думку М. І. Хавронюка, найкращим способом уникнути складностей формулювання понятійного апарата цього явища, неоднозначності розуміння й трактування основних

⁸⁶ Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія. Х: ФОП Макаренко, 2014. С.46.

⁸⁷ Пасько Я. І. Логіка : навчально-методичний посібник / заг. ред. В. В. Бургеа Донецьк: ДонДДУ, 2004. 56 с

термінів було б зробити, включивши як доповнення до Кримінального кодексу Словник кримінально-правових термінів⁸⁸. У цьому, напевно, є раціональне зерно, однак, доречно даний словник зробити нормативним. Тому, вихід зі сформованої ситуації ми бачимо в законодавчому закріпленні поняття «насильство» за допомогою доповнення статті Кримінального кодексу України. Оскільки, як зазначає професор В. О. Навроцький, однозначність, чіткість та стабільність термінології є запорукою єдності правозастосовної практики. По-суті однотайною є думка щодо необхідності введення до Кримінального кодексу України «термінологічного» розділу, є істотні напрацювання щодо його змісту⁸⁹.

Великі сподівання покладаємо на те, що в новому Кримінальному кодексі України, над яким активно працює робоча група з питань розвитку кримінального права у складі Комісії з питань правової реформи та яку утворено на підставі Указу Президента України №584 від 07.08.2019 р.⁹⁰ буде вирішено проблему відсутності законодавчого визначення окремих понять, зокрема і поняття «насильство».

На сьогодні офіційно оприлюднений проєкт Кримінального кодексу України, де в Розділі 1.4. «Глосарій» містяться визначення основних термінів. У ст.1.4.1 «Значення термінів Кримінального кодексу» п.30 закріплює визначення поняття «насильство», під яким потрібно розуміти фізичний, акустичний, світловий, термічний чи хімічний вплив на іншу людину⁹¹. Проте, не розкриваються ті поняття, які раніше не закріплювалися в жодних редакціях Кримінальних кодексів України, зокрема,

⁸⁸ Хавронюк М. І. До питання про словник кримінально-правових термінів у Кримінальному кодексі України. *Часопис Київського університету права*. 2002. № 3.

⁸⁹ Навроцький В.О. Наскрізні та відособлені поняття кримінального права України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/21/v-navrotskyj-naskrizni-ta-vidosobleni-ponyattya-kryminalnogo-prava-ukrayiny.pdf>

⁹⁰ Питання Комісії з питань правової реформи: Указ Президента України від 07.08.2019 № 584/2019 // Президент України: офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/-documents/5842019-28949>

⁹¹ Кримінальний кодекс України (проєкт): від 14.10.2023 //Новий Кримінальний Кодекс: сайт. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>

акустичний, світловий, термічний та хімічний вплив на особу, що в свою чергу не розкриває суті поняття «насильство». Досліджуючи дані терміни через призму інших наук, можемо зробити висновок, що з дефініцією, яка пропонується у проєкті Кримінального кодексу України важко погодитись. Насильство, як кримінально-права категорія, об'єднує систему умисних кримінальних правопорушень, що заподіюють фізичну або психічну шкоду людині. У трактуванні насильства, що закріпленого у проєкті, спостерігається те, що автори акцентують свою увагу лише на фізичному насильстві, і при цьому перелічують в яких способах можливий вплив на особу (зокрема, на організм людини). Нам видається що недоцільно лише перераховувати способи вчинення насильства: фізичний, акустичний, світловий, термічний чи хімічний вплив на іншу людину, які не розкривають суть цих термінів. Для того щоб розуміти суть цих термінів нам знову потрібно звертатися до інших нормативно-правових актів, а інколи і до інших наук, таких як медицина, біологія, хімія та ін. А це в свою чергу, знову буде сприяти неоднозначному розумінню даних термінів та неправильному застосуванню кримінально-правових норм, оскільки породить у літературі різні підходи у вирішенні такої проблеми і не сприяє однаковому розумінню і застосуванню закону на практиці.

На нашу думку, не варто обмежувати насильство виключно фізичним впливом, оскільки насильство може вчинятись без фізичного контакту, наприклад, на психіку людини. Водночас, крім фізичного насильства, чинне законодавство України (Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству») називає й інші види насильства – психологічне, економічне, сексуальне. Крім того, ст. 4.6.4. «Домашнє насильство» (Розділ 4.6. «Кримінальні правопорушення сім'ї, дітей» у Підрозділі 1 «Злочини») даного проєкту містить обов'язкові ознаки об'єктивної сторони – фізичне, психологічне або економічне насильство⁹². Тож, в такій редакції визначення поняття

⁹² Текст проєкту нового Кримінального кодексу України
<https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf>

«насильство», крім фізичного, поза увагою залишаються інші його види.

Отже, незважаючи на те, що в чинному Кримінальному кодексі України поняття «насильство» досить часто згадується, на даний час, його нормативна дефініція відсутня. Великі сподівання, звичайно, покладаються на проект Кримінального кодексу України, над яким активно працює робоча група з питань реформування кримінального права, однак нинішня редакція в якій закріплюється поняття насильства потребує суттєвого доопрацювання.

Тому, на нашу думку, вихід із нинішньої ситуації ми бачимо в законодавчому закріпленні поняття «насильство» за допомогою доповнення статті чинного Кримінального кодексу України. На наш погляд це можна було б здійснити наступним чином:

1) під терміном «насильство» розуміти як психічне, так і фізичне насильство;

2) формулювання дефініції кожного з видів;

3) у статтях Особливої частини Кримінального Кодексу України, там, де це необхідно, замінити термін «насильство» на психічне або фізичне насильство. У випадках, коли буде застосовуватися термін «насильство», то буде враховуватись караність як психічного, так і фізичного насильства.